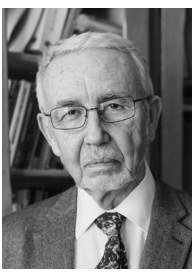
Stelian DUMISTRĂCEL

Fețe-fețe! Eventual spălate

S.D. – cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Filialei Iași a Academiei Române, profesor la Departamentul de Jurnalistică și Științe ale Comunicării de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza". Premiul „Timotei Cipariu" al Academiei Române (1978), *Doctor Honoris Causa* al Universităților „Dunărea de Jos" (Galați, 2011), „Alecu Russo" (Bălți, 2012) și „Vasile Alecsandri" (Bacău, 2017). Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Publicații recente: *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile* (Polirom, 2017), *Spații pragmatico-discursive* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017). Asociația Studenților Jurnaliști din Iași i-a închinat volumul aniversar *Împotriva derivei* (Adenium, Iași, 2017).

Pornim, curajos, de la utilizarea cuvântului ***față*** cu sensul de „culoare", prezent în *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu* („Vin limpede și frumos la față"), dar și într-un vers din *Scrisoarea IV* a lui Eminescu, „Roze roșie de Șiraz și liane-n fel de fețe", vers comentat de Alex. Ștefănescu (/literaturadeazi.ro/). Dar, ca să nu se creadă că moldovenizăm, iată-l și pe Odobescu: „Arendășoaice gătite și împodobite cu toate fețele curcubeului" (după *Dicționarul limbii române* al Academiei, în continuare: DA). Imediat, dezvoltând sugestia din titlu, trimitem la expresia *a schimba* (sau *a face*) *fețe-fețe* „a se fâstici, schimbându-și culoarea obrajilor", cu trimitere, în DA, la Creangă: „Ivan, atunci, lasă capul în jos și, tăcând, începe să facă fețe, fețe". *Tezaurul* Academiei cuprinde o comparație între expresia românească și locuțiunea verbală din italiană *„cambiar* (sau *mutar*) *facia"*, cu același sens, ceea ce ar putea însemna ceva pentru semantica substantivului moștenit din latină.

Curajos, deoarece, firește, nu eventuala fâsticeală a încurcăturii (încurcăturilor) denominative ne-a atras, ci repetitivul ***fețe-fețe***, ușor de recunoscut ca un colectiv promițător pentru a urma, pe diferite planuri și în diverse împrejurări, cursul schimbător al numelor de culori din românește.

BDD-A30329 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:56 UTC)

Și, iarăși, am pornit și de la interesul hispanistului american Steven Dworkin, profesor la University of Michigan, pentru numele de culori în limbile romanice (și deosebita sa competență în materie) ce a făcut obiectul unei pasionante conferințe, „Les noms des couleurs", prezentate anii trecuți la Iași. Tema a devenit o incursiune de virtuozitate în istoria vocabularului limbii latine și al limbilor romanice, aducătoare aminte de cele mai frumoase cursuri din anii studenției, de acum șase decenii, de „lingvistică romanică" sau de „lingvistică indo-europeană". Acum, vrem s-o facem să devină ca atare chiar pentru cel ce nu are de ce să-și aducă aminte de evenimentul pomenit. Recurgând, frecvent, pentru documentarea cu privire la ceea ce nu ne aducem aminte, la informații ori sugestii cuprinse în DA.

Niger și viridis au fost punctul de plecare al analizei, ca reprezentante ale grupului de nume de culori din latină păstrate în toate limbile romanice, cu raportare la situația în care există moșteniri singulare sau chiar modele primare îndoielnice; printre acestea din urmă, numele culorii „albastru", pentru care corespondentele romanice fac deliciul specialistului, respectiv, pentru oricine, reflexe deosebit de interesante ca prilej de meditație, de care ne vom ocupa la locul cuvenit. În limba română, „negrul" nu duce lipsă de sinonime de nuanțare, în variate limbaje și registre, recurgându-se, eventual, la diferite repere din mediul înconjurător: lâna este *laie* (dacă nu-i bălaie!), o țesătură poate fi *murie* sau *păcurie*, iar îmbrăcămintea *cernită*, după cum cineva poate fi *pământiu* la față, dacă nu *cenușiu* etc.

Foaie verde? Spunând că ceva este „verde", putem da ușor impresia că abdicăm la o ieșire comodă. Când, într-o anchetă etnolingvistică, te arăți interesat de nuanțele de culori din această familie urmărind fondul covorului de pe peretele din „casa cea mare" a gazdei, dar mai ales frunzele florilor și figurile de pe țesătură, vei înregistra termeni care nici prin minte nu-ți puteau trece. Dacă nu se distinge doar un *verzui* sau *verzaliu*, referentul comparației a fost lesne ales, pentru precizie, din zona vegetalului: *nuculiu* (ca frunza nucului), *curechiu* (de la „curechi", numele moldovenesc și ardelenesc al „verzei"), *brădăciu*, *urziciu*, *ierbiu* sau *prăzuliu*. Nu trebuie să fii numaidecât țesătoare ca să mai distingi și vreun *burăticiu* (ori *brotăciu*) sau vreun (necontaminat stilistic) *fistichiu*, dar o specialistă chiar empirică te poate uimi indicându-ți

BDD-A30329 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:56 UTC)

și un *vermuz*, neologism reprezentând acomodarea fr. *vert mousse*, verdele de culoarea mușchiului de pe copaci („în verde, picuri oleacă de galben!”).

Verzii. Circulația dolarilor i-a atras unității monetare emise de SUA, după culoarea bancnotelor, denumirea autohtonă de *verzi*, cu dezmierdări argotice: „verzișori”, ba, făcând haz de necaz, chiar și „verdeață”, „salate” ori „zarzavat”. Ar fi de urmărit dacă denumirea persistă, deoarece americanii, pentru a îngreuna falsificarea, au purces la nuanțare cromatică; bibliografia ad-hoc ne pune la curent cu șansa unei vizualizări policolore: pe lângă bine-cunoscutul verde, la tipar se adaugă și nuanțe de albastru și portocaliu, de unde s-a ajuns, pentru bancnota de 20 de dolari, pe românește, la numele de *verzișori portocalii*. Oare au devenit atenți și rușii? Căci și la ei dolarii erau (ori mai sunt) supranumiți *zelenîie*. Dar și italienii le zic *verdoni*, iar englezii, ceva mai rezervat, *Greenbacks*, un anglicism (!) în uz curent și la francezi, care practică și traducerea *billets verts!*

Insațietate primară. Ca regulă, în special pentru substantive, omul naturii poate ignora termenul-noțiune, fiind preocupat de aspectele pentru el semnificative practic. Se știe că laponii, de exemplu, au câteva zeci de nume pentru „zăpadă”, selectând trăsături: cea abia căzută, cea în care se scufundă (sau nu se scufundă) copita renului ori tălpile de la sanie, cea peste care s-a format o pojghiță moale, încât pot fi distinse urmele unor animale etc. Dar și locuitorii din Pirineii Centrali, după o descriere a lingvistului francez Jean Séguy, au nume diferite pentru aceeași plantă (medicinală) în funcție de faza de creștere a frunzelor, a înfloririi sau a coacerii fructelor. O excelentă zonă de aplicație *sui-generis* și în ceea ce privește recunoașterea culorilor, ca pentru toți oamenii pământului de oriunde, și pentru români. Reperele, după cum am văzut deja, sunt extrem de diverse.

Caleidoscop. Iată numai câteva trimiteri la VEGETALE (rădăcină, frunze, fructe etc.): *sfecliu* (roșu), *morcoviu*, *bostăniu*(!), *vișiniu*, *zmeuriu*, *cânepiu*, *mușchiu*, *liliachiu*, *tutuniu*; la MATERII: *cărămiziu*, *brumăriu*, *cenușiu*, *cafeniu*; la ALIMENTE: *undelemniu*, *untiu*; la VIEȚUITOARE: *stacojiu*, *purpuriu*, *șoreciu*; la METALE: *plumburiu*, *argintiu*, *auriu*, *arămiu*; la ALTE NUME DE CULORI: *albiu*, *gălbiu*, *negriciu*, *maroniu*. Firește, la derivatele de la nume de fructe s-au adău-

BDD-A30329 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:56 UTC)

gat cele ce pornesc de la termeni împrumutați relativ recent: *castaniu*, *persiciu*, *portocaliu*, *naramziu*. Dar există și *sidefiu*, *porfiriu* sau *rubiniu*, ca să nu ne mai referim și la presiunea sistemului popular, care, din *kaki*, duce la *cachiu* (*cachie* etc.). Iar clasa cu finala *-iu* a fost susținută de turcisme cum sunt *conabiu*, *ghiurghiuliu* ori *ghiviziu*. Este ușor de constatat că nu ne-am referit la toate uneltele de derivare pentru nume de culori; unii din termenii de mai sus sunt dublați de variantele cu finala *-ui*, de la *albui* și *gălbui*, la *verzui*. După cum nu ne-am ocupat încă de familia terminologică pentru culoarea „albastru", căreia îi rezervăm o discuție aparte.

Jocul și gluma, pe grupe de interese: 1. Sinchiseala oamenilor (în special a femeilor!) pentru a numi culoarea tuturor înconjurătoarelor este ironizată prin misterioasa referire la aceea a „vântului turbat"; 2. O denumire sarcastică de culoare, dinspre locuitorii din Mihăilenii Bălților, a fost înregistrată de studentul Eugen Coșeriu, într-un glosar publicat, în 1940, într-o revistă ieșeană: „chelea cucoanii" numea culoarea ciorapilor, transparenți, de damă! 3. Parcă sătul de monotonia folcloricei „frunză verde" de orice (chiar de „solz de pește", pentru a se potrivi, la rigoare, cu „sărut ochii cui citește"), Nichita Stănescu a inventat frunza verde... *de albastru*, știți: „Frunză verde de albastru, mă doare un cal măiastru", ca să încheie poezia aducând aminte de finala tradițională, cu încălecatul, pe care specialiștii, Hasdeu, de exemplu, o numesc *novella a cavalo* „povestire de-a-n-călarele": „Și-am cântat din coasta mea … pe o șa de cal măiastru, foaie verde de albastru".

Revenind la seriozitățăți, să atacăm, așadar, și complexa problemă a *albastrului*. Dacă lat. ***niger*** și ***viridis*** au descendenți în toate limbile din familia romanicelor, întrebări serioase intervin în cazurile în care, de la o limbă la alta, nu sunt evidente „moștenirile" ori acestea se află sub semnul întrebării. De exemplu, denumirile pentru culoarea „albastru", una pentru care, în latină, nu există un termen... standard, o dovadă fiind aceea că, individual sau grupat, limbile romanice cunosc rezolvări denominative caracteristice. În franceză și italiană, denumirea de bază este de origine germanică, *bleu*, respectiv *blu* (cf. engl. *blue*, germ. *blau*), spaniola și portugheza folosesc un termen de origine arabă, *azul*, iar în română s-a păstrat un compus latinesc format cu *albus*, reflectat de *albastru*.

BDD-A30329 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:56 UTC)

Cecitate? Fără a intra în amănunte, răspunsul, de tatonare, dat de conferenţiarul invocat anterior la întrebarea privind cauzele absenţei numite, acela că romanii nu ar fi avut un motiv să folosească un termen-noţiune din cauză că, în mediul lor natural, nu aveau repere de o astfel de culoare, este improbabil: ar trebui să admitem eventualul avantaj, pe terenul realiilor, al germanicilor, ori al arabilor. Oricum, drept contrapondere la ipoteza de mai sus, de ce n-am reveni la întrebarea retorică pe care o formula un lingvist german: nu cumva romanii erau... orbi în materie de albastru? (K. E. Götz, *Waren die Römer Blaublind?*, 1908).

Mărturia românei. Pe baza unor cuvinte din limba română, descoperim uşor urme de „albastru" în latină, măcar sub ipostaza de nuanţe, căci şi romanii vor fi fost tot atât de particularizanţi referitor la culoarea materiilor precum sunt laponii când observă zăpada, pirineenii când evaluează plantele medicinale, ca să nu mai vorbim de români în ceea ce priveşte ***feţele*** „verdelui", care au peste zece nume din acest spectru. Dacă la romani nu va fi fost frecventă o anumită culoare a ochilor, cea stimulatoare denominativ spre „albastru" (ca la „barbarii" nordici), iar apele mărilor înconjurătoare peninsulei nu vor fi stăruit în spectrul comparabil, tot rămâne un element de cadru natural omniprezent şi inevitabil, cerul, prezent în adjectivul ***caeruleum*** (iată un enunţ de manual elementar de latină: „Caelum caeruleum est"); de altfel, după acelaşi tipar mental, românii din nordul ţării identifică prin adj. *ceríu* un albastru deschis.

Mieríu („aliniat", prin -íu, de la *miéru*) este astăzi un regionalism, înregistrat în DA cu sensul „de culoare albastră, ce variază între albastru deschis şi albastru închis, până la violet". Este, prin *mier*, o moştenire din latină, dar *merus* înseamnă „pur, curat". Dacă descendentul românesc a ajuns să numească culoarea „albastru", atunci, după o sugestie etimologică pe care i-o datorăm colegei Gabriela Haja, *merus* – „curat" latinesc a putut descrie, într-o oarecare sintagmă din latină, şi un referent *albastru*-curat cum ar fi cerul... fără nori, a cărui culoare variază ca nuanţe. Într-o monografie a satului Răşinari (Sibiu), autorul, Victor Păcală, descria felul cum se obţin diferite culori vegetale, printre care *„faţa* [culoarea] *cerului* sau *mierie* (*vânăt*), faţa nucului (brun)..." ş.a. Aşadar, *mieriul* este culoarea cerului; iată însă şi alte aplicaţii: „ochi *mierâi*" (Cantemir), „apă *merie*" (la Brătescu-Voineşti) etc., toate după DA.

BDD-A30329 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:56 UTC)

Vânătul mai este, în vorbirea populară, un nume curent pentru diferite nuanțe de „albastru” (până la violet). Și acest cuvânt este (și în italiană sau portugheză) moștenit din latină: ***venetus*** înseamnă „albastru, de culoarea mării”, iar dicționarele enciclopedice îl raportează la Veneția. Câteva determinări: „curechi vânăt”, „stânjenei vineți”, ba și (ce să-i faci?) „buze vinete”. De remarcat atracția culorii pentru cromatica poetică, la Blaga: „Pe deal, într-o podgorie stropită vânăt, te-aș duce uneori să ne lovim de soare. Să ne întâmpine o piersică pe creangă, ca un păcat de aur, toamna, pe dogoare” (*Andante*).

Vineții. La noi, numele statului-port este depistat în substantivul *venețíe*, cu semnificația generală de „tărâm îndepărtat”, ce s-a interferat cu derivate pe teren românesc ale adjectivului *vânăt*. Sensul de „firmament”, din versurile populare „Până-n sus la *vânăție*, La Sfânta Maică Marie”, rezultat prin extensie, reprezintă o hiperbolă. Pentru că, din amintiri despre peregrinările spre Veneția și spre alte orașe europene, ale negustorilor sau ale participanților la diferite misiuni diplomatice, urmărind obținerea de ajutoare contra turcilor, după pătrunderea lor în Balcani (realități istorice transfigurate într-o tulburătoare proză a lui Vintilă Horia, *Cavalerul resemnării*), s-a închegat imaginea depărtărilor inaccesibile, a căror situare „geografică” se realizează, în basme, prin referențiale numerice simbolice: „Peste nouă mări, nouă țări și nouă vineții”.

Fețele vânătului. Dacă Octavian Goga (în *Cântece*) trimite la sclipiri, probabil provocatoare, ale „ochilor vineți” ai acelui „drac” pe nume „Anița cârcimărița”, altă trăire, în urma despărțirii, îi evocă aceeași culoare lui Eminescu; la întrebarea codrului (Unde li-i crăiasa oare?), în răspuns apare lumina tristeții: „Pădure dragă,/ Ea nu vine, nu mai vine!/ Singuri, voi, stejari, rămâneți/ De visați la ochii vineți,/ Ce luciră pentru mine/ Vara-ntreagă” (*Freamăt de codru*).

Coloristic în cronologie. Ca o idee de interes tematic ne apare faptul că, în materie de numirea banilor în românește, a banilor-monedă, firește, Hasdeu a remarcat fenomenul numit „numismatizare cromatică”, reprezentantul marcant al sistemului respectiv fiind *galbenul* „moneda de aur”. În aceeași ordine de reprezentări apar *banul alb* (în argoul mai vechi: *albișori* și *albitură*), „moneda de argint” sau (banii) *roșii*, numele celor de aramă, de mică valoare (vezi „banul roșu nu se

BDD-A30329 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:56 UTC)

pierde lesne"). Lexicalizarea și expresivitatea au dus la distorsionări semantice: *galbenii* s-au... *înroșit*: astfel, celui unguresc i s-a mai zis „și *galben roșu, fiindcă era de aur*" (Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, 1906). Iar *bani albi* au devenit oricare din cei puși deoparte, pentru *zile... negre*.

Macularea. Fiindcă este vorba de *fețele* banilor, să vedem și ce este cu spălarea acestora, ca o noutate oricum. Contemporaneitatea a descoperit o ciudată caracteristică a unor bani, aceea de a fi murdari, deci și mirositori: vezi engl. *dirty money* sau fr. *argent sale*, imagine preluată în toate limbile civilizate. Trimiterea este însă la mijloace necinstite de obținere și manipulare a banilor, murdăria fiind expresia morală a necinstei. Drept reflex, s-a ivit o subită preocupare pentru igienă și estetică a celor implicați, care, pentru curățire, recurg la spălături, operație numită în engleză *money laundering*, concept și terminologie cu mare forță de diseminare globală și ele; vezi fr. *blanchiment d'argent* și rom. *spălarea banilor* (încadrarea legală: „criminalitate financiară"!).

Contraste. Se speră ajungerea la (și se atinge) rezultatul firesc al operației de îndepărtare a murdăriei și a mirosurilor, ca și atunci când în joc este lenjeria banală. Există, de altfel, asocierea celor două noțiuni, eventual în legătură cu „albirea"; vezi, de exemplu, titlul unei lucrări a ziaristului francez J.-P. Thiollet, *Beau linge & argent sale – Fraude fiscale internationale et blanchiment des capitaux* (2002). Însă, dacă, în fond, este vorba de *albire*, nicio dificultate în a ajunge la însăși reevaluarea culorii banilor, contrastul de bază (antonimic și etic) fiind reprezentat de *negru*. Deci, fără să ne modelăm raționamentul pe determinisme de tip teoria monadelor, trebuia să ne întâlnim, pentru aprecierea miracolului eficienței, cu *black money*, în legătură, firește, *cu black market*.

Și la noi! Ne-am aliniat rapid, conform adevărului exprimat de formula „Words and Things", la pulsații și moravuri ale vieții economice mondiale, iar mărturia o găsim în mass-media și în legislație. După Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, sintagma *bani spălați* („bani obținuți pe căi ilicite investiți în afaceri legale") apare în presa românească chiar din 1991; după aceea, atestările abundă în construcții și din perspective de tipul tuturor celor la care ne-am referit anterior (spicuim): „Soț și soție din Alba, arestați pentru evaziune fiscală și spălare de bani" (/ziarulunirea.ro/); „Spălarea banilor prin

BDD-A30329 © 2019 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:56 UTC)

intermediul tranzacțiilor cu numerar” (/onpcsb.ro/); „Elveția a luat urma «banilor negri». 200 mil. dolari care urmau să fie folosiți pentru mită, blocați în conturi” (/incont. ro/); „Banii negri ai Bisericii miliardare, ascunși în sutane!” (/morometia.ro/). Ideea de contrast cromatic atrage: „Ce înseamnă spălarea de bani! Cum se «albesc» banii negri în 3 etape” (/antena3.ro/); „polițiștii, hotărâți să-i prindă pe patronii care fac bani negri din franzelă albă” (stirileprotv.ro), chiar ca joc facil de cuvinte: „Manevra lui T. e tonomatul roz de supt bani negri de la pacienții «județeanului»” (/specialarad.ro/).

Așadar, și miroase! Sigur, paralel, suntem nevoiți să contrazicem pretenția înțelepciunii expresiei imperiale latinești (Vespasian) conform căreia banii nu ar avea miros: „Pecunia non olet!”. Însă formula care se traduce în românește prin „spălarea banilor” nu acoperă o nuanță semnificativă din mersul operației respective; engl. (to) *launder* are ca prim sens „a spăla și a călca cu fierul” (îmbrăcăminte, lenjerie, textile), deci *money laundering* ar presupune o igienizare viguroasă și complexă. Eliminarea murdăriei implică și înmiresmare; deși dicționarele consideră că verbul din engleză are la bază lat. *lavanda*, ne-am putea gândi și la it. *lavanda*, ce denumește apa de toaletă extrasă din tulpina și frunzele plantei purtând același nume.

Asta, ca să-i putem mulțumi pe toți!

BDD-A30329 © 2019 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:10:56 UTC)